

Destigmatizácia tzv. ľudí bez domova založená na etnografickom výskume v útulku pre nich určenom a jeho metodologické úskalia

Destigmatisation of homeless people based on homeless shelter ethnographic research and its methodological obstacles

Mgr. VERONIKA ŠPIRKOVÁ

Ústav etnologie, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1; e-mail: veronika.spirkova@gmail.com

ABSTRAKT:

Bezdomovecťo je jedným z najviditeľnejších problémov súčasnosti, skrýva svoju ďalšiu neviditeľnú dimenziu. Účelom tohto článku je predstaviť metodologické úskalia kvalitatívneho výskumu v útulku pre tzv. ľudí bez domova, poukázať na ich stigmatizáciu a snaha o jej prekonanie. Štúdia je založená na etnografickom výskume vykonávanom v útulku v Českej republike počas rokov 2017-2018 v pozícii pracovníka v sociálnych službách. Úlohou destigmatizácie je podpora redukcie marginalizácie tzv. ľudí bez domova zmenou uhla pohľadu väčšinovej populácie v nasledujúcich kategóriách: tzv. ľudia bez domova ako (ne)homogénna skupina a individuálny prístup; (ne)schopnosť pracovať a nájsť si bývanie; agresivita a podráždenosť ako (ne)povahová vlastnosť; zdravotné (seba)ohrozenie; alkoholová a drogová (ne)závislosť a psychické zdravie; kriminálna (ne)činnosť. Daný článok je výsledkom angažovanej antropológie, ktorá prezentuje navonok sa negatívne prejavujúce situácie ako prispôsobenie sa unikátnej bezdomoveckej situácii človeka, podporené adekvátnymi citáciami tzv. ľudí bez domova v každej kapitole.

KLÚČOVÉ SLOVÁ:

bezdomovecťo, útulok pre tzv. ľudí bez domova, stigma, nálepkovanie, destigmatizácia, etnografický výskum, úskalia metodologického výskumu

KEYWORDS:

homelessness, homeless shelter, stigma, labelling, destigmatization, ethnographic research, qualitative research obstacles

Tento výstup vznikl v rámci zastrešujúceho projektu Špecifického vysokoškolského výskumu 2018 – 260484 řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

ÚVOD

Tento článok si klade za cieľ reflektovať priebeh etnografického terénneho výskumu v priestoroch sociálnej služby nízkooprahového denného centra s nocľahárňou, vo veľkom českom meste z etických dôvodov nemenovanom, ktorý budem ďalej nazývať útulkom pre tzv. ľudí bez domova (ďalej len „útulok“), z dôvodu anglického výrazu homeless shelter, ktorý je medzinárodne používaným a zrozumiteľným pojmom pre danú lokalitu. Skúmanú skupinu budem zastrešovať pojmom tzv. ľudí bez domova, kvôli dikcii doteraz preštudovanej literatúry a dominantných reprezentácií. Úlohou textu je snaha napomôcť ako bádateľom, tak i laickej verejnosti vstupujúcej do daného terénu, resp. k danej cieľovej skupine, zorientovať

ABSTRACT:

Homelessness is one of the most visible problems of the present times hiding its even bigger non-visible dimension. The aim of the article is to introduce methodological obstacles of qualitative research in homeless shelter and to point out to the stigmatization of homeless people and efforts to overcome it. Study is based on homeless shelter ethnographic research executed throughout the years 2017-2018 in a position of social worker assistant in Czech Republic. The destigmatization purpose is to support reducing of marginalization of homeless people by changing majority population point of view in the following categories: homeless people as a (non)homogeneous group; (in)ability to work and find housing; aggression and temper as a (non)character trait; health (self)hazard, alcohol and drug (non)addiction, criminal (in)activity. The article is a product of engaged anthropology with its role of presenting negatively effecting situations as a way of adjustment to special homeless situation of a person, supported by adequate quotations of homeless people in each chapter.

sa v jej možných súčastiach a uľahčiť priebeh ako etnografického výskumu, tak i vzájomného spolunažívania. Predovšetkým je však jeho prioritou poukázať na úskalia sprevádzajúce kvalitatívny výskum v útulku a na stigmatizáciu tzv. ľudí bez domova pochádzajúcu od majoritnej spoločnosti a snaha o jej prekonanie za pomoci subjektívnych výpovedí jednotlivcov využívajúcich sociálnu službu nízkooprahového denného centra a nocľahárne, znalostí odborníkov z odborov sociológie, kultúrnej antropológie, psychológie a zdravotníctva a na základe mojej 16 mesačnej praxe v pozícii pracovníka v sociálnych službách (ďalej ako „PvSS“) v dvoch rôznych útulkoch. Citácie tzv. ľudí bez domova uvádzam so zátvorkou s uvedeným rodom (M-muž, Ž-žena) a približným vekom,

všetky v slovenskom jazyku pre jednotnosť textu, i keď mnohí informátori boli česky hovoriaci nezávisle na českej, či slovenskej národnosti. Čitateľ určite neprehľadne angažovanosť článku, ktorá však nemá slúžiť ako obhajoba, či idealizácia akéhokoľvek navonok sa negatívne prejavujúceho správania sa, popr. pôsobenia na okolie tzv. ľudí bez domova, ale ako snaha o priblíženie prežívania, ktoré by pravdepodobne i sám čitateľ na mieste tzv. človeka bez domova sám zakúsil.

Uplnulých 16 mesiacov intenzívneho terénneho výskumu bolo zameraných na mapovanie a zoznamovanie sa s terénom, na budovanie vzťahov s respondentami/ informátormi, vytváranie bezpečnej atmosféry s prislúbenou anonymitou a bolo kľúčovým obdobím pre získavanie validných dát. Vzhľadom k marginalizácii skúmaných aktérov som pri súkromných interview využívala i metódu vignet, ktorej výhodou je, že poskytuje informátorovi menej preňho ohrozujúci a menej osobný spôsob ako hovoriť o svojich pocitoch a myšlienkach a spočíva vo vytvorení krátkeho scenára o hypotetickej situácii, ktorý je prezentovaný informátorovi s cieľom dozvedieť sa jeho názory a hodnoty (Finch, 1987: 105–114). Ďalšou technikou, ktorá bola vo výskume použitá, odkrývajúca nielen postoje, skúsenosti a názory účastníkov, ale prenikajúca aj za ne a sledujúca aj vzájomné reakcie participantov, je metóda focus group. Je založená predovšetkým na skupinovej diskusii, moderovanej výskumníkom a využíva skupinovú interakciu, aby získala k určitej téme údaje a náhľady účastníkov, ktoré by mimo skupinu boli ťažšie prístupné (Morgan 2001, Bloor, Wood 2006 in Gregová, 2014: 141).

METODOLOGICKÉ ÚSKALIA

Po splnení prvého kroku a to výberu výskumného terénu sa stáva počiatočným úskalím zvoliť si svoju pozíciu v danom teréne. U rôznych autorov sa spôsoby vykonávania výskumu líšia. V priestore útluku sa nám naskytuje niekoľko možností:

a) najautentickejšia, ale eticky sporná a z hľadiska bezpečnosti a zdravia náročná varianta – prijať úlohu tzv. človeka bez domova – klienta a vykonávať skryté zúčastnené pozorovanie v priestoroch útluku. V českom prostredí si tento spôsob vybrali, i keď mimo útluk, sociológovia P. Holpuch s V. Moravcom: „Skoro som však začal vnímať, že skúsenosť s bezdomovectvom je veľmi intímna a príliš citlivá záležitosť na to, aby som jej mohol porozumieť iba z rozprávania, či čítania odborných článkov. Došiel som k záveru, že k lepšiemu pochopeniu prežívania

„novopečených“ bezdomovcov by mi mohla napomôcť simulovaná osobná skúsenosť života na ulici. Okrem prechladnutia, spánkového deficitu a ťažkých zažívacích ťažkostí sa mi podarilo získať tiež niekoľko intenzívnych zážitkov, ktoré ma donútili vážne sa zamyslieť nad mojim vtedajším predpokladom, že jadro utrpenia a životných ťažkostí bezdomovcov spočíva v hmotnom nedostatku a materiálnej biede,“ (Holpuch, 2011, str.1). Nakoľko je takýto prístup etický voči tzv. ľuďom bez domova a inštitúciám je ťažké zhodnotiť. Etnografický výskum má za účel rozumieť a ak má byť etická reflexia hodná tohoto mena, nemala by sa nechať ohraničovať a ochudobňovať byrokratickými procedurami. Sociálna veda nemôže „na počiatku 21. storočia fyzicky, morálne, či emocionálne uniknúť strádaniu v živote tých, ktorých [...] skúma“ (Bourgeois a Schonberg 2009, 320, Toušek 2012 in Hejnal, Lupták, 2013: 143), ani si nevšimáť procesov, ktoré toto strádanie prinejmenšom z časti produkujú. Eticky jednajúci bádateľ je vždy zároveň angažovaný. Programové ponímanie angažovanosti následne môže prijať rôzne podoby – od drobnej pomoci skúmaným jednotlivcom až po verejnú obhajobu ich práv (tamtiež);

b) naopak eticky nespochybniteľným je prijatie úlohy PvSS dobrovoľníka – výskumníka v útluku. Jej výhodou je, že „nefigurujete ako sudca, ktorý by ho za niečo káral (sociálny pracovník, polícia, alebo aj samotný člen ich skupiny) a môžu vyjadriť aj také veci, ktoré si za iných okolností nechávajú iba pre seba“ a že sa stávajú neutrálnym „mantinelom“, ktorý stojí niekde medzi inštitúciou a jej klientmi a obe tieto strany sa vám môžu zdôveriť, či už názormi na svojho zamestnávateľa (zamestnanci inštitúcie), alebo bezdomovci na poskytovateľa služieb (inštitúcie) (Jakubec, 2015: 33–35);

c) eticky na hrane je rola PvSS v útluku s neskorším odhalením bádateľských zámerov, čo bol aj prípad autorky článku: o prácu som sa uchádzala ako študent so záujmom v bezdomovectve a v aplikovanej antropológii. Svoje výskumné zámery som však pred vedením útluku, kolegami i klientmi tajila a odhalila som ich až po 2 mesiacoch, kedy som sa pravidelne stretávala s pozitívnou spätnou väzbou na svoju osobu a výkon práce. Po prosbe o spoluprácu a pomoc vo veci výskumu mi bola bez okolkov odpoveďou dobrá vôľa a záujem ako od vedenia, tak i klientov. Tento postup považujem za strategicky výhodný z dôvodu vybudovania si dôvery a spoľahlivosti u všetkých zúčastnených strán, ktorá stojí na reálnych základoch.

(M, 40+): „Všetci (bádatelia – pozn.autorky) sa pýtajú to isté. Človek na ulici sa naučí postupne nedôverovať. Pokiaľ si nezískate jeho dôveru alebo pokiaľ si vás neoblúbi, nič sa nedozviete. Už je unavený opakovať dookola tie isté veci zo svojho života. Už o nich nechce hovoriť. A ak sa aj prekoná a odpovedá vám a potom vidí, že to ostalo bez výsledku (bez zmien napr. v útluku – pozn.autorky), zamkne sa. Musí si vás najskôr obľúbiť,“ (Špirková 2017: 34–35).

Sú to práve stabilní užívatelia útluku, s ktorými sú vzťahy intenzívnejšie, a preto sú „vhodnejšími kandidátmi, než iní, pretože ich znalosti vlastnej kultúry a schopnosti ich reflexie a v neposlednej rade aj osobné sympatie umožňujú výskumníkovi získať hlbší náhľad a bohatšie dáta,“ (Toušek 2012: 53). Podľa skúseností O. Hejnala a L. Touška, podľa ktorých na výber informátorov, najmä tých kľúčových, nemáme dosah. „Nielenže si etnograf svojho kľúčového informátora nevyberá, ale môže to byť presne naopak: (budúci) kľúčový informátor si skôr vyberá etnografa. Dvojnásobne to platí v prípade štúdia ľudí, ktorí sú dominantnou/majoritnou spoločnosťou marginalizovaní, stigmatizovaní alebo kriminalizovaní. Tí sú totiž spravidla k ľuďom mimo vlastnú skupinu krajne nedôverčiví,“ (Hejnal 2012: 3). S kľúčovým informátorom viaže výskumníka silné až kamarátske puto a jedinec sa ním stáva v priebehu výskumu na základe vzájomného porozumenia (Toušek 2012: 61).

Za najdôležitejšie pre bádateľa pri terénnom výskume považujem snahu prekonať prvotný strach a stud. Je nevyhnutné brať svojich (budúcich) informátorov ako seberovných partnerov v komunikácii a postupne sa učiť a prispôbovať ich individuálnym charakterovým črtám, schopnostiam a vôli hovoriť a myslieť na to, že všetko má svoj správny čas a spôsob a miesto. Podľa Sanjeka (1990, in Vašát, 2013: 27) existujú tri spôsoby, ktorými je možné zvýšiť validitu etnografie. Sú nimi teoretická úprimnosť (theoretical candor), etnografova trajektória (ethnographic path) a najmä citovanie z terénnych záznamov (fieldnote evidence). Za svoju najväčšiu chybu pri danom kvalitatívnom výskume pokladám nevedenie si klasického terénneho denníka, miesto ktorého som využívala rýchle značenie si úryvkov rozhovorov, či diania v útluku na útržky papiera. Jednak som prišla o plnohodnotný záznam dát a na druhej strane mohol dôležitú slúžiť na psycho-očistnú funkciu po 12-hodinovej pracovnej smene (Špirková 2017: 31).

Z výskumného zámeru sa od začiatku bádania stala osobná záležitosť, skúsenosť

dotýkajúca sa mňa ako človeka, súčasť života nielen pracovného, ale i súkromného. Táto nová situácia, hoci nemožno povedať, že neočakávaná, spôsobila, že akademická stránka upadala do úzadia, bola pocitovaná nekomfortne a vo vzájomnom rozpore s predchádzajúcimi dvomi. Konflikt troch pozícií sa prejavoval každodennom vnútornom boji, ktorý vyúsťoval do správania, ktoré nemohlo byť a nebolo vždy 100% prijateľné všetkými tromi. Podnety, ktoré prichádzali od ostatných zúčastnených, boli adresované vždy len jednej časti: kolegyni, „pani sociálnej“ (označenie pochádzajúce od tzv. ľudí bez domova) a vlastnej osobe (po nadviazaní bližších priateľstiev s tzv. ľuďmi bez domova). Spracovať ich, čo možno najadekvátnejšie k situácii však museli všetky, vrátane tej akademickej. Výsledkom boli:

a) z mojej strany a na základe mojich pocitov neustále porušovanie vnútorných pravidiel a prikázaní organizácie určených pre zamestnancov v situáciách bez dohľadu nadriadených príslušníkov;

b) pocitovaný nátlak „správneho“ správania sa v pracovnej pozícii pri ich prítomnosti, ktoré bolo v nesúlade so subjektívnou voľbou konania v danej atmosfére;

c) a konečne – konanie výskumníka, ktorý s myšlienkou na M. Mause-a (1999) vyhovel prosbám klientov, ktorých považoval za možných informátorov, aj v situáciách, kedy by podľa pravidiel nemal a kedy by tak nekonal ani podľa vlastného uváženia, ale na základe potreby budúcej spolupráce a očakávanej reciprocity nedokázal odmietnuť. Bol vytvorený záväzok, ktorý je nutné splatiť, čím som si určitým spôsobom zaobstarávala účasť na výskume (Špirková 2017: 35). Z etického hľadiska „je ťažké povedať, či sa bezdomoveckí informátori stali skúmanými aktérmi celkom dobrovoľne. ... V istom spôsobe nebola, pretože z povahy ich situácie nemohli „dať“ (v mojom prípade súhlas s výskumom – poznámka autorky) odmietnuť,“ (Hejnal, Lupták 2013: 140).

Ďalšou zložkou v konflikte pozícií je tzv.: (a) previnilá vedomosť (guilty knowledge) a (b) previnilé pozorovanie (guilty observations), ktoré popisujú O. Hejnal a L. Luptákom (2013: 141) podľa P. Adlerovej (1985) ako povedomie výskumníka o trestných činoch či priestupkoch v prvom prípade a ako očité svedectvo týchto činov v druhom. V optike porušovania pravidiel inštitúcie či zákona som „v rámci dobrých vzťahov“ zachovávala lojalitu voči klientom ako výskumník, tak i ako človek, čo by sa nemuselo stretnúť s profesionálnym prijatím. Dané situácie nenachádzajú v texte

svoje miesto, ak by našli, boli by anonymizované v najväčšej možnej miere, nakoľko zámerom práce je pochopenie procesov a vzťahov vo vnútri sociálnej štruktúry vybraného miesta, nie hodnotiť správanie, či ohroziť budúcnosť informátorov v akomkoľvek smere (Špirková 2017:36).

Považujem za dôležité, po vzore B. Bírovej (2016: 357), reflektovať i svoju skúsenosť ako ženy – výskumníčky v teréne. Zo začiatku som bola na dennej báze konfrontovaná s estetickým hodnotením svojej telesnej stavby, obvyčajný úsmev, osobný prístup, či vôľa vyhovieť a záujem o osoby – boli v niektorých prípadoch mylne pochopené ako môj záujem o romantický či sexuálny vzťah, sprevádzané pozvaniami tráviť čas mimo areál útulku, v extrémnych prípadoch nevyžiadanými dotykmi. Situácie nepríjemného charakteru, z ktorých by som v súkromnom živote hľadala rýchly únik, sa v úlohách pracovníka a výskumníka opustiť nedali a vyústili i do niekoľko dní trvajúceho konfliktu s partnerkou jedného z mužov. Nič netušiaci som sa stala súčasťou akýchsi vnútorných tam-tam-ov, kde som bola upodozrievaná zo zasahovania do fungovania vzťahov v útulku:

(Ž, 20+) „...už predtým nám (sociálne pracovníčky – pozn. autorky) brali NAŠICH mužov.“

Tieto momenty boli jediným stretom všetkých mojich zložiek, kedy som pocitovala frustráciu v každom smere. Upozornili ma však na to, že nech som v akejkoľvek pozícii, v prvom rade som svojim okolím vnímaná gendrovo a ako taká stojím mimo klientov útulku. Konflikt sa však k spokojnosti všetkých strán vyriešil (Špirková 2017:36).

Neustále však prebiehala nezhoda u mňa osobne, tentokrát v téme výberu vhodných informátorov. V práci s ľuďmi sa nie je možné vyhnúť zblížovaniu na úrovni človek – človek, vytváraní porozumenia, či dokonca priateľstiev a tak aj moje spolunažívanie s klientmi sa vyvíjalo na niekoľkých úrovniach od nutnej pracovno-klientskej komunikácie, cez každodennú krátku konverzáciu až k niekoľkominútovým, či až niekoľkohodinovým rozhovorom v ústraní vo vzájomnom pochopení a záujme. Z vlastného morálneho hľadiska som mala problém vybudované bližšie vzťahy s klientmi útulku „využiť“ na vlastné pragmatické účely, nehovoriac o požiadanie súhlasu s nahrávaním na diktafón. Tieto obavy sa však, našťastie, preukázali ako neopodstatnené. Pri prosbe klientov o spoluprácu na výskume, o rozhovor mimo areál útulku, mi bol odpoveďou vždy súhlas:

(M, 30+) : „...konečne budem rozprávať niekde i s niekým normálnym,“

avšak s odmietnutím môjho pozvania: (M, 30+) : „Nie, urobíme to tu (v útulku – pozn. autorky), ja ťa nechcem využívať, chceme ti len pomôcť,“

(M, 60+) : „To nie, počkáme, kým si našetrím a pozvem ja teba,“

(M, 50+) : „Chceš ma uraziť?“

(Ž, 30+) : „Poď, už je to zaplatené.“

Takisto strach z prosby o nahrávanie opadol následne po opýtani sa.

(M, 30+) : „Jasné, nahraj si to, zapni to, kludne tam napíš aj moje meno, ja sa nehanbím za to, kto som a čo som robil,“ (Špirková 2017: 35–37).

Počas výskumných interview, ktoré sa odohrávali na frekventovaných verejných priestranstvách, v oblastiach, kde je verejným tajomstvom, že sú v blízkosti lokalít tzv. ľudí bez domova, drogovu závislých a drogových dílerov, som ako výskumník mohla pocítiť stigmatizáciu na vlastnej koži. Pre príklad uvediem situáciu, kedy sediac na lavičke v parku, kde boli aj rodiny s deťmi, so svojím informátorom – bývalým klientom útulku, ktorého odev bol špinavý od jeho murárskej práce, prechádzalo auto mestskej polície, ktorá sa pristavila len pri osobách, ktoré svojim vzhľadom vzbudzovali dojem neupravenosti a špinavosti, poprípade pri osobách tmavšej farby pleti a pri nás. Vyžiadali si občianske preukazy, skontrolovali záznamy a boli sme podrobení otázkam, odkiaľ sme a čo robíme. Považujem za dôležité sa v takýchto prípadoch nedištancovať od informátorov a neoznamovať, že som antropológ vo výskumnom procese, ale dbať najmä o vzťah kamarát–kamarát, než výskumník–informátor. Napriek tomu, jednotliví informátori mali vždy starosť o mňa, napríklad v MHD v situácii bez platného lístka informátora, som bola upozornená:

(M, 47) : „Keby prišiel revízor, tak sa ku mne nepriznávaj, dobre? Hneď sa bol obrátil na vás, že nech priateľka zaplatí. Ja si nejak poradím. Slúbte mi to.“

Alebo pri pití piva na verejnosti: (M, 25) :

„Keby išli policajti, neboj, vezmem to na seba.“ Vzájomná lojalita a dôvera medzi bádateľom a informátorom je hlavným pilierom angažovaného a etického výskumu (Špirková 2017: 39–40).

Práca a pobyt v útulku (a najmä „život na ulici“) sú, nanešťastie, spojené aj s nečakanými úmrtiami. Na takéto situácie sa vopred pripraviť nedá, avšak je nutné myslieť na to, že stať sa to môže a nebrať na ľahkú váhu sťažnosti ohľadom zdravotného stavu, nakoľko sa jedná o ľudí s dlhodobou oslabením imunitným systémom (Špirková 2017: 39).

DESTIGMATIZÁCIA

Z historického pohľadu priviedli termín stigma k životu Gréci, ktorí ním označovali telesné znaky označujúce čosi neobvyklé, či nie dobré o morálnom statuse danej osoby. Vyrezávali, či vypaľovali ich do tiel jedincov, ktorým bolo lepšie sa vyhýbať, ktorí boli rituálne nečistí. Neskôr, počas rozmachu kresťanstva nadobudol tento termín ďalšie dva metaforické významy: náboženský – „rozkvitnuté kvety“ na pokožke ako znak svätosti, a lekárske vo vzťahu k predošlému náboženskému, poukazoval na telesné znaky fyzickej poruchy. V súčasnosti sa však tento termín používa vo význame hanby samotnej, než k jej telesnému prejavu. Stigmou teda nazývame situáciu jedinca vylúčeného z plného spoločenského prijatia (Goffman 1963: 11–14). Sú to práve predsudky a stereotypy, ktoré sú v spoločnosti hlboko zakorenené a ktoré vedú k stigmatizácii. V prvom rade ich uvedomenie je spôsobom ako proti nim bojovať. Stigmatizáciu možno vo všeobecnosti popisovať ako proces označovania tzv. labellingu, ktorý má súvis s odmietaním a vylučovaním stigmatizovaného rovnako ako aj s jeho vlastným pocitom hanby. Ten má pôvod v nepriaznivom sociálnom úsudku o vlastnej osobe, či sociálnej skupine. Daný úsudok spočíva v určitom ryse, ktorý súvisí s identitou, jednaním, vzhľadom, či zdravotným stavom, a ktorý je v spoločnosti hodnotený ako nenormálny a legitimuje tak napríklad diskrimináciu dotyčného.

Stigmatizáciu, ktorá sprevádza tzv. bezdomovecstvo je možné vnímať ako jeden z kľúčových mechanizmov sociálnej exklúzie tzv. ľudí bez domova a jej miera sa logicky premieta i do sociálnej politiky štátu (Stanoev 2015:44). Nielen prostá materiálna núdza, ale i odmietavé postoje verejnosti sú dôležitým aspektom v prostredí, v ktorom sa tzv. ľudia bez domova pohybujú (Vávra 2013:13). Štatistiky dokazujú, že už štrnásť dní a nocí na ulici poznamenajú ľudskú bytosť nadlho a vtlačia jej stigmou deprivácie a hostility (Hradeckí 1996: 32). Bariéru vytvorenú medzi majoritnou spoločnosťou a tzv. ľuďmi bez domova je možné prekonať porozumením mechanizmom adaptácie na život na ulici (Holpuch 2011: 11), čo si daný text kladie za cieľ.

Stigmatizácii sa budem ďalej venovať v nasledujúcich kategóriách, ktoré považujem za adekvátne k cieľom článku: tzv. ľudia bez domova ako (ne)homogénna skupina a individuálny prístup; (ne)schopnosť pracovať a nájsť si bývanie; agresivita a podráždenosť ako (ne)povahová vlastnosť; zdravotné (seba)ohrozenie; alkoholová a drogová (ne)

závislosť a psychické zdravie; kriminálna (ne)činnosť.

Tzv. ľudia bez domova ako (ne)homogénna skupina a individuálny prístup

Tzv. ľudia bez domova alebo bezdomovci ako sa sami a spolu s väčšinovou spoločnosťou oslovujú, rozhodne nie sú homogénnou skupinou, kde by sme jednotlivých členov mohli považovať za identické bytosti. Z vlastných výskumných skúseností ich budem považovať za triedu ľudí bez konvenčného bývania, ktorú vnímam ako vzťahový koncept, ktorý spája týchto ľudí predovšetkým solidárnou sociálnou sieťou a až následne špecifickými, dominantnou kultúrou stigmatizovanými, stratégiami prežitia. Táto trieda dáva priestor na vlastnú koncepciu domova jednotlivcov, vymedzuje sa s ohľadom na rozdiely v životných situáciách vedúcich k danej životnej situácii, berie v úvahu identitu človeka – vlastnú reflexiu súčasného spôsobu života a prípadnú vôľu ho meniť. Takéto ponímanie nám dovoľuje sústrediť sa na aspekty života jednotlivých ľudí, usúvzťažňovať ho so širším socio-kultúrnym poľom a štrukturálnymi silami (Špirková 2017: 20).

Už len samotná prítomnosť tzv. ľudí bez domova v útluku pre nich určenom naznačuje, že si musia pripustiť alebo aspoň navonok prijať túto kategorizáciu, aby mohli využívať jeho služby. S prijímaním „bezdomoveckej“ identity však prijímajú i stigmatizáciu s ňou zviazanú. Seba-stigmatizácia tzv. ľudí bez domova, poňak ľudia bojujúcimi so závislosťami, či duševnými chorobami je zo svojej podstaty úzko spätá so stigmatizáciou verejnou. Self-stigma vzniká, pokiaľ človek pozná spoločenské predsudky, ktoré sa vzťahujú k danej skupine, súhlasí s nimi a aplikuje ich sám na seba (NUDZ 2017: 11) To znamená, že kým si budeme ako verejnosť myslieť, že tzv. ľudia bez domova svoju životnú situáciu nezvládli, kým ich budeme obchádzať, lebo sú to nebezpeční ľudia závislí alebo zdravotne nás ohrozujúci, ktorým ich životná situácia vyhovuje, budú si to do určitej miery pripúšťať i oni. V súčasnej dobe existuje veľká rada výskumov, z ktorých je zrejme že seba-stigmatizácia negatívne ovplyvňuje sebavedomie, pocit nádeje, zotavenia, empowerment, sociálne fungovanie a celkovú kvalitu života (tamtiež, str. 17). Ak hľadáme spôsoby ako riešiť „problematiku bezdomovecstva“, destigmatizácia je určite jedným z tých, o ktoré sa môže pričiniť každý z nás.

Najlepšie dokáže pomôcť ten človek, ktorý rozumie, t.j. ten, ktorý prešiel alebo prechádza rovnakou, či podobnou životnou situáciou.

„Ľudia bez skúsenosti si podľa nich (ľudí bez domova – pozn. autorky) len ťažko môžu predstaviť, v ako ťažkej situácii sa nachádzajú a ako komplexný problém to je. Často sa z ich strany stretávajú so zovšeobecňovaním, teda nerozlišovaním ľudí so skúsenosťou ako jedinečných osôb,“ (Černá 2017: 8).

(M,40+): „Tomu nemôže nikto rozumieť, kto to neprežil. Aj všetky tieto platené akcie pre ľudí, že skúsenosť bezdomovca: prespať v spacáku vonku, prejsť sa v noci po našich miestach. Samozrejme, že je to kvôli bezpečnosti atď., jasné, ale kým vám nenamočia ponožky a nepoložia vás v noci na lavičku, v hlave vo všetkým, čo sa vám v živote stalo, tak nikdy nebudete vedieť.“

Pri každodennom stretávaní sa s ľuďmi, ktorých problémy sa do značnej miery podobajú sa stáva nevyhnutným dbať na empatiu a vnímanie jedincov a ich osobitné prežívanie. Príčiny i ich dôsledky, ktoré viedli k životnej situácii tzv. ľudí bez domova môžu byť mnohokrát identické, avšak adekvátna pomoc, či prostá spoločnosť spočíva v prijatí ich subjektívneho náhľadu na ne a prítomnou reakciou sústredenou na danú osobu. Už len samotné a prvoradé prijatie idey, že my, bez skúsenosti, nemôžeme nikdy dokonale pochopiť v akej situácii sa tzv. ľudia bez domova nachádzajú, predurčuje spôsob nášho záujmu, kladenia otázok a poskytnutie bezpečného priestoru na ich rozprávanie, či existenciu.

(Ne)schopnosť pracovať a nájsť si bývanie

„Bezďák, nemakačenko“ – výrazy, ktoré občas započúť na verejnosti smerom k tzv. ľuďom bez domova poukazujúce na zaužívaný stereotyp, že prácu a bývanie nie sú schopní/ nevedia/ nechcú si nájsť a ich „životný štýl“ im vyhovuje. V prvom rade sa však stáva dôležitým zamyslenie sa, či daná osoba bez domova ako jednotlivec, ktorá:

- má pravdepodobne rôzne dlhy a exekúcie, ktoré sa neustále zvyšujú; má s veľkou pravdepodobnosťou zápis v registri trestov (prevážne kvôli neplateniu výživného, kvôli nedostatku financií); má rôzne zdravotné problémy, vďaka dobe strávenej na ulici; prespáva a často aj cez deň prebýva v neadekvátnych podmienkach; je vystavená stigmatizácii (M, 30+): „Chcete po mne potvrdenie, že robím nočné? Veď keď im poviem, že spím na nocľahárni, to budem hneď v háji. Akonáhle niečo zmizne, hneď to bude na mňa.“
- má šancu získať:
- pracovnú pozíciu, ktorá by zabezpečovala také finančné zdroje, z ktorých by dokázala

splácať i dlhy, i by ostalo na našetrenie na nájom a základné životné potreby;

(Ž, 30+): „My máme jediné šťastie, že sme dvaja. Jeho celá výplata padá na ubytko a zas také lacné to nie je a moja väčšina ide na exekúcie.“

(Špirková 2017: 55);

- adekvátne stabilné bývanie, ktoré poväčšine požaduje nielen nájom, ale na začiatku i jednu až dve zálohy vo výške nájmu, v horšom prípade i províziu realitnej kancelárii;
(M, 40): „To potrvá dlho si našetriť na podnájom, vieš ako, všetci pýtajú aj nájom, aj zálohu, niekedy dvojnásobnú, no a povedz im, či by to nešlo inak, napríklad na splátky, že nemáš kde byť. Duplom tá nevezmú. A už vôbec nie natrvalo alebo aby si si mohla prihlásiť pobyt“ (tamtiež, str. 55);
- čas a priestor pre získanie novej sociálnej siete, ktorá by bola natolko silná, aby mu bola oporou v čase po opustení útulku, a teda po odlúčení i jeho solidárnej sociálnej siete. (tamtiež, str. 64);
(M, 50): „Ono je to pekné nájsť si bývanie, samozrejme, kto by nechcel, ale kto ti ostane? S ulicou prerušíš úplne kontakty. Títo ľudia sú to jediné, čo mám.“ (tamtiež, str.56);
(M, 40+): „Musíte mať sakra šťastie na ľudí a motiváciu, vážny dôvod, keď už nájdete prácu a hlavne bývanie, lebo tie kontakty z ulice, to sa všetko preruší a ak by sa náhodou niečo stalo, už vám nikto nepomôže, nemáte nikoho.“, (tamtiež, str. 20)

Zo svojej praxe môžem skonštatovať, že prevažná väčšina tzv. ľudí bez domova, s ktorými som prišla do kontaktu v útulku, pracuje. Či je to práca na čierno kvôli exekúciám a zápise v trestnom registri, krátkodobé a dlhodobé brigády, či práca na hlavný pracovný pomer. Pracujú, mnohí nielen v jednej práci. Ďalší sa venujú, väčšinovou spoločnosťou stigmatizovaným formám obživy, tzv. subsistenčným aktivitám ako napríklad zber papiera, kovu, výlov mincí z fontán, predaj nazbieraných kvetín, húb, plodov rastlín, „fáraniu“ – vyberanie kontajnerov, „somrovaniu“ – aktívnemu žobraníu, či pasívnemu žobraníu – čakaniu na finančný dar (porovnanie Hejnal 2012: 148). Častokrát venujú tejto aktivite v závislosti na druhu a šťastí i viac, než klasických osem pracovných hodín denne.

Je nutné takisto spomenúť nekalé praktiky niektorých zamestnávateľov, ktorí využívajú ťaživú situáciu tzv. ľudí bez domova. Kvôli svojej bezvýhodnej situácii, kedy „topiaci sa aj slamky chytá“ sa stávajú ľahko dostupným a zraniteľným terčom, ktorému ponúknu dočasnú prácu s ubytovaním, po skončení ktorej ho však nevyplatia.

(M, 40+): „Jasné, že by som chcel malý bytík, ani by som ho nemusel mať odkúpený, len prenajatý, to by som chcel, áno, ale to by musel prísť vážny dôvod. To nestačí, aby som to robil len pre seba. To už som skúšal toľkokrát a spadol ešte viac. Už mi nezáleží na materiálnych veciach. Musel by to byť ľudský faktor, robiť to kvôli niekomu (napr. kvôli partnerke – poznámka autorky).“ (Špirková 2017: 57)

Rozhodne teda neplatí rovnica tzv. človek bez domova = nepracujúci a nebývajúci z rozhodnutia, či z neschopnosti. Ich životné podmienky závisia na ekonomickej, zdravotnej a právnej minulosti, s možnosťami, ktoré im poskytujú momentálne podmienky štátu a jeho sociálneho zabezpečenia i šťastie na priateľské, partnerské, pracovné, či rodinné zázemie, a samozrejme i charakter daného jedinca.

Východiskom pre tzv. ľudí bez domova sa v súčasnosti stáva princíp Housing first, ktorý po vzore z USA, v Českej republike úspešne odštartovalo mesto Brno a získalo tak i 1. cenu za najlepší projekt riešenia bytovej núdze v Európskej únii v rokoch 2010-2017 a postupne sa k nemu pridávajú i ďalšie české mestá. Na Slovensku v posledných dňoch (jar 2018) prebiehajú prípravy princípu Housing first v Bratislave pod taktovkou občianskeho združenia VAGUS v spolupráci s Novou Cvernovkou. Princíp Housing first alebo Bývanie predovšetkým vyvinul v New Yorku

Dr. Sam Tsemberis. Narozdiel od prístupu Housing ready, kedy bývanie prichádza na radu až ako posledné potom, čo si ho jedinec zaslúži svojou aktivitou, je Bývanie predovšetkým skôr východiskom, než cieľom a bývanie poskytuje ako prvé vo vlastnom domove a v rámci komunity. Až následne sa za pomoci sociálneho poradenstva, zdravotníkov, psychológov apod. zameriava na zlepšenie celkovej životnej situácie jedinca (pre viac informácií, viď: webové stránky Platformy pre sociálne bývanie: <https://www.socialnibydleni.org/>) Tieto snahy sú zatiaľ najúspešnejším nástrojom pri riešení tzv. bezdomovstva a nepochybne stoja za pozornosť a podporu.

Agresivita a podráždenosť ako (ne)povahová vlastnosť

Vnímam ako podstatné, nie varovať kohokoľvek pred agresivitou tzv. ľudí bez domova, ale dbať na nutnosť prípravy vhodného správania sa v kritických situáciách, ktoré môžeme vyvolať, či podporovať práve my sami osobne, i keď nevedome a nechceme. V komunikácii je nevyhnutné zastať pokojné a trpezlivé stanovisko, nielen k ochrane seba samého, ale i k ochrane samotných tzv. ľudí bez domova. Pre vysvetlenie niekedy podráždeného až agresívneho správania poslúži hierarchická pyramída potrieb, ktorú zadefinoval americký psychológ Abraham Harold Maslow.

Maslowova pyramída potrieb, 2018. © vypnisa.sk

Horné 4 kategórie Maslow (1968) označuje ako nedostatkové potreby a poslednú spodnú kategóriu ako potreby bytia, či vývinové potreby. Zo zásady platí, že nižšie položené potreby sú podstatnejšie a ich aspoň parciálne uspokojenie je podmienkou pre vznik menej naliehavých a vývojovo vyšších potrieb. Toto však neostáva bez výhrad a je preukázateľné, že uspokojovanie vyšších potrieb (estetických, či duchovných) môže napomôcť v krajných situáciách ľudského bytia, v ktorých je možnosť uspokojovania nižších potrieb obmedzená. Za najvyššiu považuje Maslow potrebu sebarealizácie, ktorú vníma ako ľudskú snahu využiť svoje schopnosti a naplniť svoje ciele. „Ľudia sú podľa nej motivovaní pre uspokojenie nenaplnených potrieb. Pokiaľ nie sú naplnené tie najzákladnejšie fyziologické potreby spolu s potrebou základnej (ontologickej) istoty a bezpečia, prichádza stres,“ (Kanioková, Ripka, Snopek 2016: 19)

Na tomto základe si predstavme situáciu tzv. človeka bez domova (ktoré sa môžu, samozrejme, v rôznej miere líšiť): zjavný človek bez domova, ktorý prespáva na nočľahárni/ v squate (nezákonne obývaná prázdna budova)/ pod mostom, financie a stravu získava subsistenčnými praktikami, popr. využíva denné centrum. Tento človek, ak spí, spí len ľahkým spánkom, ktorý jeho telu nezabezpečuje dostatočnú regeneráciu a to z dôvodu spania vo verejnom priestore zdieľanom niekoľkými ľuďmi a z obavy o svoje bezpečie a majetok; nemá dostatok

živín, vitamínov a čistej vody, neje to, na čo má chuť, ale to, čo nájde/ dostane, príp. si kúpi, a ak, tak len s minimálnou možnosťou tepelnej úpravy stravy, stravuje sa opäť vo verejnom priestore; väčšinu dňa strávi na nohách zháňaním finančného zabezpečenia a hľadaním vhodného útočiska pred zmenami počasia, duplom v zimnom období počas hygienických prestávok otváracích hodín denného centra a nocľahárne; má len obmedzenú možnosť si oprat', hygienu takisto vykonáva vo verejnom priestore denného centra. Je dôležité si uvedomiť, že takýto každodenný kolobeh „nepohody“ zabezpečujúci aspoň prežitie by z času na čas „povolil nervy“ každému z nás.

Rovnako niekedy môžeme byť svedkami hlučnej, vulgárnej, či hrubej slovnej výmeny so sexuálnym podtextom medzi určitými tzv. ľuďmi bez domova. Takéto správanie, pokiaľ nejde vyslovene o odôvodnený konflikt, možno považovať za budovanie si mocenských vzťahov a vzájomné „ofukávanie sa“. Toto ale takisto nemusí mať akýkoľvek súvis s povahou daných osôb, ale môže slúžiť ako spôsob momentálnej sebaobrany, výstavby dlhodobej ochrannej bariéry, či hraníc v daných vzťahoch.

(M, 30+): „Ja nie som darebák, áno, často sa tak správam, ale to je len obrana. Chápete. Ja mu poviem niečo nechutné naspäť a on potom drží hubu. Niekedy tým predídete oveľa horším veciam.“;

(M, 35+): „Nesmieš cuknúť, hlavne nie na začiatku. Nesmieš ukázať, že si môžu na teba dovoliť. To sa potom povlečie celú dobu.“; (Špirková 2017: 51)

Ďalšou situáciou, s ktorou je možné sa stretnúť, je navonok sa prejavujúce fyzické násilie, ktoré môže mať pôvod v strachu a reflexívnej obrane. Ku príkladu môže slúžiť situácia, v ktorej som vyprevádzala klientku z útulku a nevedomelo sa priblížila do jej tesnej blízkosti, čo ju vystrašilo a reagovala sebaobranne útokom. Jej správanie však malo pôvod v predchádzajúcich životných skúsenostiach a následných psychických problémoch, čo rozhodne nemožno odsudzovať a je nevyhnutné brať v úvahu pri ďalšom našom konaní a hodnotení situácie.

Vypätým nebezpečným situáciám a otvoreným odôvodneným konfliktom samozrejme niekedy nezabrání žiadny empatický a trpezlivý prístup. V prípade ohrozenia zdravia zúčastnených netreba váhať kontaktovať policajné zložky a rýchlu záchrannú pomoc.

Zdravotné (seba)ohrozenie

Väčšinová populácia sa mnohokrát obáva kontaktu s tzv. ľuďmi bez domova z dôvodu

zamorenia domova napr. všou vlasovou, či odevnou a plošticou posteľnou. Je nutné zdôrazniť, že prenášačmi týchto parazitov zďaleka nie sú len tzv. ľudia bez domova, ale možné je sa s týmito tvormi dostať do styku i v luxusných hoteloch, či iných ubytovacích zariadeniach. Ďalšou neoprávnenou obavou je strach z prenosu rôznych infekčných ochorení. Tzv. ľudia bez domova však trpia rovnakými chorobami ako bežná verejnosť, ako ale uvádza A. Pekárková (2013: 29) rozdiel môže byť v častejšom výskyte a závažnosti stavu chorého. Ako príklad predstavuje tuberkulózu, ktorá ku vzniku potrebuje minimálne 8 hodín kontaktu so svojou otvorenou formou a závisí na celkovom nutričnom a imunitnom stave jedinca. Možnosť nakaziť sa pre verejnosť je teda minimálna a platí i v prípade mnohých ďalších ochorení. Základná hygiena a obozretnosť je, samozrejme, na mieste rovnako ako i pri strete s bývajúcou populáciou.

(M, 45): „Za ten rok a pol, čo som tu nebol, zomrelo 12 ľudí. Ale dá (zvyknúť si na smrť okolo seba – pozn. autorky). Ktorých som poznal. Tí, ktorých som nepoznal, zomrelo oveľa viac. Človek s tým tak nejak už ráta. Na ulici Vás ani nič iné nečaká.“ (Špirková 2017: 58)

Viac, než zvyšok obyvateľstva, ohrozujú teda tzv. ľudia bez domova najmä seba samých a seba navzájom. Keďže vo väčšine prípadov neprikladajú význam málo obťažujúcim príznakom, vyhľadávajú zdravotnú pomoc až v akútnych závažných prípadoch, kedy sú ťažkosti zjavné už na prvý pohľad. Takisto prioritne riešia situácie príznačné rôznymi bolesťami radšej liekmi, ktoré ich utišia, než by hľadali a liečili ich príčinu vzniku (Pekárková 2013: 30). Takéto správanie má pôvod v ich naviazanosti na prítomný moment, potrebu doslovného prežitia súčasnej chvíle a zároveň z obavy negatívnych reakcií ošetrojúceho personálu, či ostatných pacientov. Lekári prijímajúci pacientov z radov tzv. ľudí bez domova potvrdzujú odlišnosť svojich registrovaných klientov s bývaním, pre ktorých je ich prítomnosť v čakárni odradzujúca, čím sa znižuje motivácia takýchto pacientov ošetrovať. Ďalším problémom je i prepúšťanie hospitalizovaných tzv. ľudí bez domova z nemocníc do „domáceho“ liečenia, ktoré nemajú možnosť si zaistiť (Barták, Hnilicová, Horáková 2006: 80).

Bývanie je jedným zo základných determinantov dobrého zdravia a jeho absencia predstavuje vážne až fatálne zdravotné riziko (tamtiež, str. 82). Odpor verejnosti, sociálna exklúzia a osamelosť tiež pridávajú depresie, úzkostlivé stavy a dávajú pôvod rôznym ťaž-

kostiam ako bolesť hlavy, či celkový dyskomfort (Pekárková 2013: 30). Tzv. ľudia bez domova majú samozrejme možnosť obrátiť sa na špecializované zdravotnícke pracoviská pre nich určené, avšak i toto riešenie podporuje ich marginalizáciu v opozícii práve tak žiadanej inklúzie.

Alkoholová/drogová (ne)závislosť a psychické zdravie

Množstvo, rozhodne však nie všetci, z tzv. ľudí bez domova sa stretáva s nadmerným požívaním alkoholu, či iných omamných látok, bojuje s duševnými ochoreniami a závislosťami. Mnohé z nich sú súčasťou príčin životnej situácie jedinca, mnohé však až jej následkom. Každodenná rutina, nuda, stres a nekomfortné prežívanie si vyberá svoju daň nielen na fyzikom, ale aj psychikom zdraví.

Najviac viditeľným problémom pre verejnosť je pitie alkoholu. Keď naň však nazrieme pohľadom tzv. človeka bez domova, všimneme si, že mu alkohol síce ničí život, ale spríjemňuje prežívanie a uľahčuje prežitie súčasnej chvíle. (Štěchová 2008: 22). Je to jedna z možností, ako ďalší deň bez reálnej perspektívy na lepšiu budúcnosť prežiť (Šupková 2008: 48) a vo svojej podstate je to veľmi účelný nástroj, ktorý im umožňuje chápať svoj momentálny spôsob života ako žiteľný (Holpuch 2012: 3).

(M, 40+): „Bez toho (alkoholu/drog – pozn. autorky) sa to na ulici prežiť nedá. Neodizoluje vás to od okolia, ale aspoň ho nevnímate.“;

(M, 45+): „Pomáha to. Aby ste nevideli, ako sa na vás všetci pozerajú. Samozrejme, že v širšom zábere to len všetko zhoršuje, my to vieme, ale bez pitia by sa z toho človek zcvokol.“;

(M, 30+): „Dobre, pil som, odídem (z denného centra s nulovou toleranciou alkoholu – pozn. autorky), lenže ja bez toho ani nevstanem, viete?“

V prípade vzniku závislosti sa stáva závažným uvedením si, že návykové požívanie alkoholu, či drog vedie k vytvoreniu psychofyziologicalkého stavu, ktorý je vo svojej podstate nevedomý, nedobrovoľný a má sebaopisujúci charakter tvoriaci bludný kruh (Kalina a kol. 2003: 91). Rovnako však ako pri iných duševných ochoreniach, je nutné dbať nielen o ich vonkajšie badateľné prejavy, ale najmä o ich prapôvod a podstatu. V rôznych liečebných programoch nie je neznámym pojmom veta „Som triezvy, kedy už budem šťastný?“, ktorá naznačuje, že nielen stabilizovaná abstinencia, ale i nájdenie zmyslu života, sebarealizácia, či životná naplnenosť sú témami, na ktoré treba pamätať, a ktoré sú predpokladom pre uzdravenie na existenciálnej úrovni (tamtiež, str. 93)

Bez ohľadu na to, či tzv. človek bez domova vstúpil do tejto životnej fázy so závislosťou, či inou psychiatrickou diagnózou alebo sa stala až následne jeho súčasťou, je nevyhnutné vnímať ju ako nedobrovoľný zdravotný problém hodný riešenia a pomoci. Pomenovania ako „alkáč“, „feťák“, „gambler“, „schizofrenik“ atď. je vhodné minimálne chápať a ideálne vymeniť za pojmy „človeka vyrovňavajúceho sa so závislosťou na alkohole, drogách, hraní, či človeka s inou konkrétnou diagnózou“ a pod., na základe ktorej nemožno definovať človeka ako osobnosť, takisto ako nedefinujeme charakter ľudí na základe fyzických ochorení.

Kriminálna (ne)aktivita.

Hmotná núdza a pohyb v kriminogénnom prostredí vedie k ohrozeniu tzv. ľudí bez domova zločinom viac, než je mu vystavená ostatná bývajúcna populácia a to ako v úlohe páchatelov, tak i ako obetí (Štěchová 2008: 49).

V novinových článkoch sa množia správy o útokoch na tzv. ľudí bez domova. Najviac ohrozenými sú samozrejme jedinci, ktorých výskyt a najmä prespávanie sa viaže na verejné priestranstvá, tzv. roughsleepers. Sú neoblíbení a len ťažko sa bránia a stávajú sa tak ľahkým terčom (tamtiež, str. 52). Podľa Bílého kruhu bezpečí (Bezoušková 2004: 27 in Štěchová 2008) je páchatelom deliktov na tzv. ľuďoch bez domova častokrát i polícia, ktorá nezriedkakedy používa neprimerané jednanie. Údajne ich vyvážajú za mesto a tam riešia problémy s použitím fyzického násillia. Ďalšími páchatelmi násillia na tzv. ľuďoch bez domova bývajú organizované skupiny mladých ľudí, pri nákupných centrách bývajú fyzicky napomínaní bezpečnostnými agentúrami a niekedy neuniknú ani pohoršenej verejnosti.

Tzv. ľudia bez domova, ktorí sa však živia krádežami, majú mnohokrát vopred dohodnutých, či časom overených odberateľov z radov verejnosti. Môžu to byť majitelia reštaurácií, či predavači v menších obchodoch, poprípade zamestnanci zberných surovín, ktorí vedia, že ponúkané produkty sú nájdené, a teda *de iure* kradnuté. Bez ich tichého súhlasu s povahou takéhoto tovaru, by takáto nezákonná činnosť bola zbytočná, keďže komodity by nebolo možné speňažiť. Je teda dôležité zdôrazniť, že kriminálna aktivita tzv. ľudí bez domova je čiastočne produkovaná aj bývajúcna populáciou (Hejnal 2012: 148). Na ďalšej strane však dochádza aj k situáciám, kedy tzv. ľudia bez domova uprednostňujú vidinu aktuálneho osobného zisku, respektíve zisku v bezprostrednej budúcnosti, aj pred vzájomnými vzťahmi s inými

mi tzv. ľuďmi bez domova. Veľmi ceneným artiklom sú doklady totožnosti a nepochybne i čerstvo vybrané dávky v sociálnej núdzi, či invalidné a starobné dôchodky, vyplatené mzdy atď.

(M, 40+): „Smiali sa holubom, čo sa bili o kúsok suchého rožku, tak na nich pozerám, že veď sa pozri na nás, my robíme to isté! Akonáhle donesú niečo na denné centrum, hneď sa na to vrhnú. Hneď akonáhle necháš položené croissanty na stole, otočíš sa a už ich tam nenájdeš.“ (Špirková 2017: 51)

Všeobecne však medzi tzv. ľuďmi bez domova panuje morálny ideál „byť spolu na jednej lodi“ (Vašát 2013: 435), ktorý je oceňovanou symbolickou hodnotou a znamená rozdeliť sa s ostatnými v prípade získania zdrojov, byť fér a spoľahlivý. Je akýmsi pravidlom morálnej ekonomie, podľa ktorého tzv. ľudia bez domova jednáajú. Je jednak funkčnou adaptáciou na sociálne prostredie a stratégiou prežitia, jednak i spôsobom konania, ktorý však práve neželane posilňuje a reprodukuje ich marginálnu pozíciu.

ZÁVER

„Zámerom antropológie je spraviť svet bezpečným pre ľudské rozdiely,“ – citá antropológičky Ruth Benedict, ktorý inšpiroval tento článok, presne vystihuje podstatu snahy antropológie o nesúdenie, ale práve porozumenie vedúce k angažovanosti v oblasti marginalizovaných sociálnych skupín. V Českej republike si dobrovoľne vezmú život v priemere zhruba štyria ľudia každý deň. Preto je podstatné predchádzať stigmatizácii nielen vo verejnom priestore a nielen pri tzv. ľuďoch bez domova. V žiadnom prípade nejde o hru so slovami, ale o zdravie. O život (NUDZ 2017: 3).

Bezdomovstvo sa momentálne v ČR týka, podľa odhadov výskumu Ministerstva práce a sociálnych vecí (2017) 68,5 tisíc osôb. 23,6 % tvoria ženy, 11,9 % mladí ľudia pred dosiahnutím 18 rokov a 10,3 % seniori nad 65 rokov. Bezprostredne ohrozených stratou bývania je takmer 119 tisíc ľudí (MPSV 2017: 7–9). Pokiaľ je takýto stres dlhodobý, prichádza úzkosť, depresia a strata koncentrácie. Práve tieto prejavy, spolu s podráždenosťou, dezorganizovaným, apatickým, či agresívnym chovaním, spravidla nie sú osobnostnými charakteristikami, ale práve výsledkom nenaplnených potrieb (Kanioková, Ripka, Snopek 2016: 19). Takisto by napriek stereotypnému presvedčeniu tzv. ľudia bez domova nemali byť považovaní za nebezpečnú skupinu obyvateľov, ktorá ohrozuje zdravie ostatnej populácie, ale za zraniteľnú skupinu, ktorej zdravie

je ohrozené viac, než je tomu vo zvyšku obyvateľov (Pekárková 2013: 31), rovnako ako sa pravdepodobne stávajú obeťami trestnej činnosti, častejšie než bývajúcna populácia (Štěchová 2008: 51). Pri nahliadnutí na všetky negatívne prejavy bezdomovstva je nutné brať ohľad na každodennú realitu života bez domova a následne si uvedomiť, že mnohé z toho, čo máme tendenciu považovať za patológiu ľudského správania sa, je v skutočnosti iba logickou adaptáciou na špecifické životné podmienky (Holpuch 2012: 3).

Rada by som zdôraznila množstvo tzv. skrytých ľudí bez domova, ktorých ťaživú situáciu nespoznáme ani na prvý ani stý pohľad, či osobné stretnutie, pokiaľ sa nám s ňou sami nezdôveria, i množstva zjavných tzv. ľudí bez domova, ktorých sa stigmatizované správanie, či vonkajšie pôsobenie vôbec netýka. Takisto sa však môže silno usúvzťažňovať s ľuďmi, ktorí svoj domov majú. Považujem preto za dôležité nezovšeobecňovať a neškatulkovať jednotlivcov na akejkolvek životnej ceste, ale dbať na empatiu, rešpekt a hľadanie spoločného východiska k plnohodnotnému a vzájomne kooperujúcemu životu.

Ambíciou tohto textu bolo poskytnúť doteraz neucelený vhlad do stigmatizácie tzv. ľudí bez domova pochádzajúcej od majoritnej spoločnosti a snaha o jej prekonanie za pomoci subjektívnych výpovedí jednotlivcov užívajúcich sociálnu službu denného centra a nocľahárne a znalostí odborníkov z odborov sociológie, kultúrnej antropológie, psychológie a zdravotníctva. Vďaka postupnému zbudovávaniu destigmatizácie do verejného diskurzu môže viesť k zníženiu seba-stigmatizácie tzv. ľudí bez domova, návazne k ich mobilizácii ku zmene svojej životnej situácie. Z daného textu však vyvstáva mnoho ďalších otázok hodných bližšieho výskumu medzi jednotlivými aktérmi, napr.: aký vplyv má stigmatizácia na vytváranie partnerských vzťahov? Aké konkrétne skúsenosti viedli k ich self-stigme a aké účinné spôsoby im pomáhajú ju odbúrať? Vyplývajú z ich stigmatizovanej životnej situácie paradoxne subjektívne klady? Aké subjektívne pociťované následky by malo pominutie stigmatizácie? Tieto a mnohé ďalšie otázky sa stanú záujmom môjho budúceho etnografického výskumu.

LITERATÚRA A ZDROJE

- Barták, M. / Hnilicová, H. / Horáková, P. (2006). Zdravotní potřeby bezdomovců v doporučení Světové zdravotnické organizace a v realitě České republiky. In Sociální práce, (4): 77–82.
- Černá, E. (2017). Metodická příručka participace obyvatel při řešení problematiky bydlení. Praha: Platforma pro sociální bydlení z.s., 26s.
- Finch, J. (1987). The Vignette Technique in Survey Research, *Sociology*, 21, s. 105–14.
- Goffman, E. (1963). Stigma. Notes on the management of spoiled identity. Englewood Cliffs, NJ., Prentice-Hall, 147s.
- Gregová, L. (2014). Metóda Focus Groups v kvalitativnom výskume, Kvantitatívne a kvalitatívne výskumné stratégie, Prešov, s. 140–144.
- Holpuch, P. (2011). Bezdomovectví jako přístup k životu. *Biograf*, (54): 112 odst. Dostupné na adrese <http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=v5401>
- Hejnal, O. (2012). Antropologův den mezi klienty represe: Zúčastněné pozorování bezdomovců ve středně velkém městě. *AntropoWebzin*, (8): 141–152.
- Hejnal, O., Lupták, L. (2013). Když výzkum, tak skrytý: Serpentinami formalizované etiky, in Když výzkum, tak kvalitativní: Serpentinami bádání v terénu, Edition: Etnologické studie, č.14, Masarykova univerzita a a Etnologický ústav AV ČR, s.133–147.
- Holpuch, P. (2012). Jaké to je? A2, č. 4, 3s. Dostupné na adrese <https://www.advojka.cz/archiv/2012/4/jake-to-je> [naposledy navštívené 2013-16-03]
- Hradecký, V., Hradecká, I. (1996). Definice bezdomovectví.“ In *Bezdomovství. Extrémní vyloučení*. Praha: Naděje, s.35–42.
- Jakubec, F. (2015). Pohyb bezdomovcov v mestskom prostredí, Na príklade hlavného mesta Prahy [Diplomová práca]. Karlova Univerzita v Prahe, Filozofická fakulta, Ústav etnologie, Praha: FFUK, 118s.
- Kalina, K. a kol. (2003). Drogry a drogové závislosti. Mezioborový přístup. Úřad vlády České republiky, 320s.
- Kanioková, M. / Ripka, Š. / Snopek, J. (2016). Ukončování bytové nouze rodin a jednotlivců. Východiska, zahraniční praxe, doporučení a strategie. Brno: Platforma pro sociální bydlení, 138s.
- Maslow, A. H. (1968). Towards a psychology of being. New York: Van Nostrand, 240s.
- MPSV. (2017). Vyhodnocení průzkumu řešení bezdomovectví v obcích s rozšířenou působností. Praha, 55s.
- NUDZ. (2017). Destigmatizační manuál. 59s. Dostupné na adrese: <http://destigmatizace.info/wp-content/uploads/2018/04/destigmatiza%C4%8Dn%C3%AD-manu%C3%A1l-1.pdf> [naposledy navštívené 2017-24-11]
- Pekárková, A. (2013). Zdraví osob bez domova. Sociální služby, srpen-září, s. 28–31.
- Stanoev, M. (2015). Bezdomovci jako nositelé stigmatu a příjemci pomoci, *Sociální práce*, Roč. 15, č. 5, s. 41–51.
- Špirková, V. (2017). Útulok pre bezdomovcov [Diplomová práca]. Karlova Univerzita, Praha: Filozofická fakulta, Ústav etnologie, Praha: FFUK, 74s.
- Štěchová, M. a kol. (2008). Bezdomovectví a bezdomovci z pohledu kriminologie. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 112s.
- Šupková, D. a kol. (2007). Zdravotní péče o bezdomovce v ČR. Praha: Grada publishing a.s., 63s.
- Šupková, D. (2008). Závislost jako jeden z aspektů života bezdomovců. *Adiktologie* (8)1: 44–51.
- Vašát, P. (2013). Jsme na jedné lodi: Morálka a ekonomika v prostředí třídy nejchudších. *Český lid*, roč. 100. (4): 427–448.
- Vávra, M. (2013). Jak vnímáme lidi bez domova? Postoje, názory, aktivity veřejnosti, *FÓRUM sociální politiky*, č.5, s.13–20.